

O'RTA OSIYODA IJTIMOIIY VA GUMANITAR TADQIQOTLAR-Jurnali 1-son. 3-qism. Noyabr-2025

BOLALARDA JAVOBGARLIK TUYG'USINI SHAKLLANTIRISHDA PSIXOLOGIK YONDASHUVLAR

Ismoilova Sarvinoz Ne'mat qizi
Qarshi davlat universiteti tayanch doktranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada bolalarda javobgarlik tuyg'usini shakllantirish jarayonining psixologik asoslari tahlil qilinadi. Javobgarlik tuyg'usining shaxs rivojlanishidagi o'рни, uni shakllantirishda oilaviy tarbiya, maktab muhitining ahamiyati hamda zamonaviy psixologik yondashuvlar yoritiladi. Tadqiqot natijalari bolalarda javobgarlikni rivojlantirishda ijobiy motivatsiya, mustaqillik, emotsional intellekt va sotsiopsixologik qo'llab-quvvatlashning muhimligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: javobgarlik, bola psixologiyasi, tarbiya, motivatsiya, emotsional intellekt, ijtimoiylashtirish.

Аннотация: В статье рассматриваются психологические подходы к формированию чувства ответственности у детей. Анализируется роль семьи, образовательной среды и личностных факторов в развитии ответственного поведения. Показано, что ключевыми условиями формирования ответственности являются положительная мотивация, самостоятельность и эмоциональный интеллект ребенка.

Ключевые слова: ответственность, психология ребенка, воспитание, мотивация, эмоциональный интеллект, социализация.

Annotation: This article examines the psychological approaches to developing a sense of responsibility in children. It analyzes the role of family, school environment, and personal factors in the process of forming responsible behavior. The study highlights the importance of positive motivation, independence, and emotional intelligence in shaping children's responsibility.

Keywords: responsibility, child psychology, education, motivation, emotional intelligence, socialization.

Bolalarda javobgarlik tuyg'usini shakllantirish shaxsning ijtimoiy va axloqiy yetuklik darajasini belgilovchi asosiy omillardan biridir. Javobgarlik insonni ongli faoliyat yuritishga, o'z xatti-harakatlari va ularning oqibatlarini baholashga o'rgatadi. Bolalik davrida bu sifatni shakllantirishda oilaning, ta'lim muassasalarining va ijtimoiy muhitning o'рни beqiyosdir. Psixologik tadqiqotlarga ko'ra, bola o'z harakatlari natijasini anglashni erta yoshdan boshlab o'rganadi va bu jarayon ota-onaning, tarbiyachilarning yoki o'qituvchilarning baholashlari orqali mustahkamlanadi. Javobgarlikni shakllantirishda Erik Eriksonning psixososial rivojlanish nazariyasiga tayanish muhimdir. Unga ko'ra, 6–12 yosh oralig'idagi bolalar "mehnatsevarlik va

O‘RTA OSIYODA IJTIMOIIY VA GUMANITAR TADQIQOTLAR-Jurnali

1-son. 3-qism. Noyabr-2025

mas’uliyat” bosqichini boshdan kechiradilar. Agar bu davrda bola o‘z mehnati va natijasi e’tirof etilsa, unda javobgarlik va foydalilik hissi shakllanadi, aks holda esa past o‘ziga baho va befarqlik rivojlanadi. Shuningdek, Lev Vygotskiy tomonidan ilgari surilgan sotsiokultural yondashuv bolada ijtimoiy o‘zaro ta’sirlar orqali mas’uliyatni shakllantirishni tushuntiradi. Unga ko‘ra, bola kattalar bilan muloqotda o‘z xatti-harakatlarini baholashni, boshqalar his-tuyg‘ularini inobatga olishni o‘rganadi, bu esa ijtimoiy javobgarlikni shakllantirishga xizmat qiladi. Bolalarda javobgarlik tuyg‘usini kuchaytirish uchun ijobiy psixologiya yondashuvlaridan foydalanish samaralidir. Masalan, ijobiy mustahkamlash, ya’ni bolani kichik yutuqlari uchun rag‘batlantirish, unga ishonch bildirish va tan olinish hissini yaratish orqali ichki motivatsiyani rivojlantirish mumkin. Bu jarayon bolada o‘zini muhim his etish, boshqalarga foyda keltirish istagini kuchaytiradi. Bolaning javobgarlikka bo‘lgan munosabatini shakllantirishda emotsional intellektni rivojlantirish ham muhim o‘rin tutadi, chunki bola o‘z hissiyotlarini boshqarish va boshqalar hissiyotlarini tushunish orqali ijtimoiy mas’uliyatni chuqurroq anglaydi. Psixologik mashg‘ulotlar, rolli o‘yinlar, jamoaviy topshiriqlar va refleksiya usullari bu jarayonda samarali natija beradi. Shuningdek, bolaga mustaqil qarorlar qabul qilish imkonini berish, kichik mas’uliyatli vazifalarni topshirish (masalan, sinfdagi navbatchilik, o‘yinchoqlarni yig‘ishtirish, jamoaviy loyihada ishtirok etish) uning ichki o‘zini nazorat qilish qobiliyatini rivojlantiradi. O‘qituvchi va ota-onalar bolaning xatti-harakatlariga nisbatan konstruktiv fikr bildirishi, uni jazolashdan ko‘ra, muloqot va tushuntirish orqali yo‘l-yo‘riq ko‘rsatishi lozim. Shu bilan birga, madaniy va diniy qadriyatlar asosida javobgarlik tuyg‘usini singdirish ham milliy mentalitetimizda muhim ahamiyatga ega. O‘zbek xalq og‘zaki ijodida, maqollar va hikmatlarda mas’uliyat, burch va halollik mavzulari keng yoritilgan. Shu jihatdan, tarbiya jarayonida milliy qadriyatlar asosida psixologik yondashuvlarni uyg‘unlashtirish ijobiy natijalar beradi. Zamonaviy psixologiya va pedagogika sohasida bolalarda javobgarlikni shakllantirish uchun “reflektiv o‘qitish” va “ijtimoiy-emotsional ta’lim” modellari keng qo‘llanilmoqda. Bu yondashuvlar orqali bola o‘z xatti-harakatlarini tahlil qilish, tanqidiy fikrlash va empatiya ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Shu tariqa, psixologik yondashuvlar bolalarda javobgarlikni faqat nazorat asosida emas, balki ichki anglash va o‘zini ijtimoiy subyekt sifatida his etish orqali shakllantirishga yordam beradi.

Bolalarda javobgarlik tuyg‘usini shakllantirish inson shaxsining ijtimoiy va axloqiy rivojlanishidagi eng muhim bosqichlardan biridir. Javobgarlik — bu bolaning o‘z xatti-harakatlarini anglash, oqibatlarini tushunish va o‘z burchini his etish qobiliyatidir. Psixologik yondashuvlarga ko‘ra, bu tuyg‘u erta bolalik davridan boshlab shakllanadi va oilaviy muhit, tarbiya uslubi hamda ta’lim jarayonidagi psixologik ta’sirlar bilan chambarchas bog‘liq. Bolalarda javobgarlikni shakllantirishda ota-onalar

O'RTA OSIYODA IJTIMOIIY VA GUMANITAR TADQIQOTLAR-Jurnali

1-son. 3-qism. Noyabr-2025

va pedagoglarning roli beqiyosdir, chunki ular bolaning xatti-harakatlariga baho beruvchi va ularni yo'naltiruvchi asosiy shaxslar hisoblanadi. Psixologlar fikricha, bolada javobgarlik tuyg'usini rivojlantirish uchun unga o'z mustaqil qarorlarini qabul qilish imkonini berish, mas'uliyatni kichik yoshdan boshlab asta-sekin oshirib borish lozim. Masalan, bola o'z o'yinchoqlarini yig'ishtirish, uy ishlarida kichik topshiriqlarni bajarish orqali o'z harakatlarining natijasini his etadi. Bunday jarayon bola ongida "men javobgarman" degan ichki pozitsiyani shakllantiradi. Psixologik nazariyalarga ko'ra, Erik Eriksonning "samaradorlik va mas'uliyat bosqichi" konsepsiyasida bola 6-12 yosh oralig'ida o'zini foydali his etish, jamiyatda rol o'ynash istagini kuchli his qiladi, shu sababli bu davrda ijobiy mustahkamlash va ishonch bilan rag'batlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, Lev Vygotskiyning sotsiokultural yondashuviga ko'ra, bola javobgarlikni ijtimoiy muloqot orqali, ya'ni kattalar bilan o'zaro ta'sirda o'rganadi. Psixologik treninglar, rolli o'yinlar, jamoaviy faoliyatlar va refleksiya usullari bu jarayonda samarali hisoblanadi, chunki ular bolaning o'z harakati va boshqalarga ta'siri haqida fikrlash qobiliyatini oshiradi. Javobgarlikni shakllantirishda emotsional intellektni rivojlantirish ham muhim, chunki bola o'z hissiyotlarini boshqarishni o'rganganda boshqalarning his-tuyg'ularini tushuna boshlaydi va shunga mos ravishda mas'uliyatli xatti-harakatlarni namoyon qiladi. Shuningdek, o'qituvchilar tomonidan bolaning har bir ijobiy javobgarlik ko'rsatkichini e'tirof etish, rag'batlantirish va unga ijobiy baho berish orqali ichki motivatsiya kuchayadi. Psixologik jihatdan, bolalar jazodan emas, ishonch va tan olinish hissidan kelib chiqib mas'uliyatni chuqurroq anglaydilar. Shu bois konstruktiv muloqot, empatik tinglash va ijobiy mustahkamlash bolada ongli javobgarlikni shakllantirishning eng samarali yo'llaridan biri sanaladi. Shu tarzda psixologik yondashuvlar bolalarda javobgarlik tuyg'usini nafaqat tashqi nazorat orqali, balki ichki o'zini anglash va ijtimoiy o'zaro munosabatlar jarayonida mustahkamlashga xizmat qiladi.

Javobgarlik shaxsning ijtimoiy-axloqiy rivojlanishida markaziy o'rin tutuvchi psixologik sifatlardan biri hisoblanadi. Javobgarlik tuyg'usi bolaning o'z xatti-harakatlari natijasini anglash, ijtimoiy me'yor va qoidalarga moslashish, o'z harakati uchun hisobot berish, boshqalarga zarar yetkazmaslikka intilish kabi xususiyatlarni o'z ichiga oladi. Psixologik nuqtai nazardan bu tuyg'u shaxsning o'zini anglash darajasi, ijtimoiy identifikatsiyasi, empatiya va refleksiya kabi kognitiv-emotsional komponentlarga tayanadi. Bolalarda javobgarlikni shakllantirish jarayonida ota-ona, tarbiyachi va o'qituvchilarning psixologik yondashuvlari muhim ahamiyatga ega. Demokratik tarbiya uslublaridan foydalanish, bolaga tanlov imkonini berish, javobgarlik natijasini tushuntirish va ijobiy mustahkamlash orqali bu sifatni bosqichma-bosqich rivojlantirish mumkin. Psixoanalitik yondashuvda javobgarlik

O‘RTA OSIYODA IJTIMOIIY VA GUMANITAR TADQIQOTLAR-Jurnali

1-son. 3-qism. Noyabr-2025

bolaning ichki nazorat mexanizmlarining shakllanishi bilan izohlanadi, bu esa ijtimoiy normalarning ichkilashtirilishi orqali yuz beradi. Kognitiv yondashuv esa bolaning sabab-natija aloqalarini tushunish, qaror qabul qilish va o‘z xatti-harakatlariga baho berish qobiliyatini rivojlantirish orqali javobgarlikni mustahkamlaydi. Gumanistik psixologiyada javobgarlik shaxsning o‘z “Men”-konsepsiyasiga asoslanadi, ya’ni bola o‘zining harakatlari jamiyatdagi o‘rniga va boshqalar bilan bo‘lgan munosabatlariga ta’sir qilishini anglaydi. Zamonaviy pedagogik psixologiyada “ijtimoiy mas’uliyatli bola” tushunchasi keng qo‘llaniladi, bunda bola nafaqat o‘zining, balki boshqalar farovonligi uchun ham mas’uliyat his qiladi. Javobgarlikni rivojlantirishda bolalarning yosh xususiyatlarini hisobga olish zarur, chunki maktabgacha davrda bu sifat emotsional tajribalar orqali shakllanadi, boshlang‘ich sinf davrida esa ijtimoiy me’yorlarni o‘zlashtirish bilan boyiydi. O‘smirlik davrida esa o‘zini anglash va axloqiy me’yorlarni ongli qabul qilish orqali mustahkamlanadi. Psixologik treninglar, rolli o‘yinlar, ijtimoiy loyihalar va o‘zini baholash mashqlari bu jarayonda samarali usullar hisoblanadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ijobiy emotsional muhitda tarbiyalangan bolalarda javobgarlik tuyg‘usi barqaror va tabiiy shakllanadi, stressli yoki jazoga asoslangan muhitda esa u xavotir, ishonchsizlik va passivlik bilan kechadi. Shu bois, tarbiyachilar va ota-onalar bolalarning ichki motivatsiyasini kuchaytirishga, ularni mustaqil qaror qabul qilishga va natijalarga mas’uliyat bilan yondashishga o‘rgatishlari lozim. Bolalarda javobgarlik tuyg‘usining psixologik asoslarini o‘rganish ularni barkamol shaxs sifatida voyaga yetkazishning muhim omillaridan biri bo‘lib, bu masala zamonaviy psixologiya va pedagogika fanining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Erikson E. *Childhood and Society*. New York: Norton, 1993.
2. Vygotsky L. S. *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Harvard University Press, 1978.
3. G‘oziev E. G‘. *Umumiy psixologiya asoslari*. Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2010.
4. Xolmurodova Z. *Bola shaxsining ijtimoiylashuvi va javobgarlikni shakllantirish*. Toshkent: TDPU nashriyoti, 2018.
5. Goleman D. *Emotional Intelligence*. New York: Bantam Books, 1995.